

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94(477) «18»

Польський громадсько-політичний рух у Наддніпрянщині в перспективі історичної регіоналістики

НАТАЛЯ ГРОМАКОВА

(Університет Державної фіскальної служби України)

Польський політичний рух виступав визначальним чинником суспільного і духовно-культурного життя Наддніпрянської України в XIX – початку XX ст. В умовах відсутності легальних каналів національної комунікації і національного політичного життя саме суспільно-політична діяльність перетворювалася на один з фундаментальних принципів польського патріотизму. Вивчення польських суспільно-політичних практик сприятиме визначенню чинників формування і особливостей реалізації урядових стратегій вирішення «польського питання» у регіоні, дослідження специфіки впливу польського суспільного життя на публічний простір Наддніпрянщини.

Метою статті є вивчення польського суспільно-політичного руху в українських землях в контексті досліджень сучасної історичної регіоналістики. Автором проаналізовані та узагальнені основні теоретико-методологічні підходи до вивчення проблем суспільної діяльності поляків, визначені фактори, які зумовили еволюцію польського руху, його вплив на регіональну політику царизму. Застосування методологічного апарату соціальної та регіональної історії, культурологічних, гендерних і фемінологічних студій, імперіології, етнополітології розширює межі наукового дискурсу і одночасно – дозволяє комплексно дослідити еволюцію суспільно-політичної діяльності поляків, визначити голо-

вні напрямки і форми активності, соціальний склад учасників, регіональну специфіку тощо.

Автор дійшов висновку, що широкий спектр досліджень, присвячених проблемам генезису польських суспільно-політичних рухів модерного періоду, свідчить про актуальність цієї проблематики у контексті історичного розвитку Східної Європи. Історія суспільно-політичної діяльності поляків у межах Російської імперії знаходиться у центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, оскільки є складовою імперських модерних політико-правових, соціокультурних і соціально-економічних трансформацій. Генезис польського руху став відповіддю на загрози збереженню національної ідентичності в умовах реалізації націоналістичного імперського проекту, в основі якого було сприйняття Наддніпрянщини як історичного простору Російської держави.

Дослідження суспільно-політичної активності поляків на українських землях у XIX – на початку XX ст. дозволяє зробити висновок про особливий статус регіону, якому були притаманні поліетнічність і мультикультуралізм. Регіональна політика самодержавства характеризувалася спробами реалізації різних урядових стратегій інтеграції, в основі яких була модерна доктрина національного імперського простору, що, у свою чергу, позбавляло місцеве польське, українське, єврейське населення суверенних національних прав.

У той же час польське співтовариство Наддніпрянщини намагалося не тільки відстояти своє право на збереження національної ідентичності, але й зберегти комунікативний простір з поляками Царства Польського та інших територій колишньої Речі Посполитої. Саме суспільно-політичні та культурно-просвітницькі ініціативи ставали тим фундаментом, на якому формувалися принципи взаємодії та національної консолідації поляків в умовах бездержавності та репресивної політики держав, до складу яких входили польські землі.

Ключові слова: історична регіоналістика, суспільно-політичний рух, нації, імперський простір, урядові стратегії, публічний простір.

Polish public-political movement in the dnier-region in perspective of historical regional studies

NATALYA GROMAKOVA

(University of the State Fiscal Service of Ukraine)

Polish public-political movement was the determining factor in the socio-political and spiritual-cultural life over the Dnieper-region during XIX – early XX century. The absence of legal channels of national communications and national political life had turned social and political activity into one of the fundamental principles of Polish patriotism in terms of statelessness. Learning Polish socio-political practices will contribute to clarifying the factors of formation and implementation of government policies in solving of "the Polish question" in the region, will define the peculiarities of Polish life in the Dnieper-region's public space.

The aim of the article is a studying of the Polish political movement in the Ukrainian territory in the context of modern Historical Regional Studies. The author

analysed and summarized the main theoretical and methodological approaches to the study of social problems of Poles. The factors that have shaped the evolution of the Polish movement were identified, its impact on regional policy of tsarist was also determined. Application methodological apparatus of social and regional history, of culturology, gender's and feminist studies, imperial and ethnic studies allows to explore the evolution of social and political activity of Poles, identify its main directions and forms, social composition, regional specifics and more.

The author concluded that a wide range of research on the problems of the genesis of Polish socio-political movements of the modern era shows the relevance of approaches in the context of the historical development of Eastern Europe. Social and political history of the Poles in the Russian Empire is the focus of both foreign and domestic scientists, because it was the part of modern imperial political-legal, socio-cultural and socio-economic transformations. The development of the Polish movement was a response to a threat for the preservation of national identity in terms of implementation nationalist imperial project, based on the perception of the Dnieper-region like a historic area of the state.

The studying of public-political activity of Poles in Ukrainian territory during the XIX – early XX century permitted to conclude about the special status of the region, which was caused by multiculturalism as the general feature. Regional policy was characterized by autocracy's attempts implement various government strategies of integration, based on the modern doctrine of national imperial space, depriving local Polish, Ukrainian, Jewish people to sovereignty rights of national life.

Meanwhile the Polish community Dnieper tried not only to defend their right to preservation of national identity, but also save a communicative space with Poles Kingdom of Poland and other former territories of the Commonwealth. Those socio-political, cultural and educational initiatives were becoming the foundation of cooperation and national unity of Poles in terms of statelessness and repressive policy of states, who included the Polish lands.

Keywords: historical regional studies, social and political movement, nation-building, imperial space, government strategies, public space.

Поділи Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. і включення її територій до складу Австрії, Пруссії та Росії започаткували новий етап в історії польського народу. Цей період характеризувався, з одного боку, спробами урядових структур країн-загарбниць інтегрувати польські терени до власного державного й суспільного простору, а з іншого, – подальшою консолідацією поляків, чинником якої стала їхня відчайдушна боротьба за відродження власної державності.

Поляки, яких Берлін, Відень і Санкт-Петербург намагалися перетворити на лояльних підданих власних династій, стали об'єктами відмінних державних стратегій інтеграції, що гальмувало національну консолідацію і зумовило специфіку польського націєтворення в цей період.

Боротьба за незалежність, що стала домінантною рисою польського суспільно-політичного й духовно-культурного життя упродовж всього XIX і початку XX ст., визначала нові моделі й орієнтири громадського служіння поляків. Генезис модерного

націоналізму, кристалізація політичних програм й усвідомлення необхідності залучення до боротьби широких верств населення сприяли поширенню нових громадсько-політичних практик і демократизації польського визвольного руху в цілому.

З іншого боку, після Віденського конгресу 1814–1815 рр. «польське питання» втрачає своє міжнародне значення й остаточно перетворюється на внутрішню проблему Австрійської, Пруської і Російської монархій. Останні формують власні стратегії розв'язання цього питання, чинниками яких виступають лояльність польської еліти правлячій династії, рівень націоналізації титульного етносу, розуміння власного державного простору, історико-правові традиції тощо. Причому відмінність історико-правових традицій і соціокультурного простору часто виступала дезінтегруючим чинником, заважала налагодженню ефективних каналів комунікації між центром і периферією.

Модернізація суспільного простору вимагала нових форм громадянської активності. За відсутності легальних каналів національної комунікації й національного політичного життя саме громадсько-політична діяльність перетворювалася на один із фундаментальних принципів польського патріотизму в умовах бездержавності. Розчарування у конспіративно-змовницькій і повстанській діяльності, зосередження на «органічній праці» і духовно-культурному вихованні молоді, емансипації жіноцтва, яке відіграло важливу роль у формуванні патріотичного світогляду, сприяли впровадженню нових суспільно-політичних практик, активізації громадської діяльності поляків. Ви-

вчення цих практик сприятиме з'ясуванню чинників формування й особливостей реалізації урядових стратегій розв'язання «польського питання» в українських теренах упродовж XIX – початку XX ст. Важливим аспектом дослідження громадської діяльності поляків модерної доби є проблема регіональної специфіки, що, в свою чергу, розширює межі наукового дискурсу, сприяє визначенню особливостей впливу польського життя на публічний простір Наддніпрянщини.

Метою статті є вивчення польського громадсько-політичного руху на українських теренах у контексті досліджень сучасної історичної регіоналістики.

Досягненню вказаної мети сприятиме розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- на основі аналізу досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців з'ясувати особливості наукового дискурсу із зазначеної проблематики;

- визначити особливості застосування теоретико-методологічних підходів історичної регіоналістики до дослідження громадсько-політичної активності поляків на українських теренах упродовж XIX – початку XX ст.

Вивчення історії польських національно-визвольних змагань кінця XVIII – початку XX ст. посіло чільне місце у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. У межах наукового дискурсу з початку 1990-х років виокремлюються декілька напрямів, що відрізняються як теоретико-методологічними підходами, так й інструментарієм, застосованим науковцями для дослідження польських рухів модерної доби.

Серед комплексних досліджень з історії Польщі останнього періоду чільне місце посідає праця британського історика Н. Дейвіса «Боже ігрище: історія Польщі» [1]. Автор проаналізував чинники генезису і трансформації польського визвольного руху, зокрема, роль урядової політики у вирішенні «польського питання». Н. Дейвіс обґрунтував висновок, що «політика польського націоналізму від самого початку була зумовлена безкомпромісним характером усталеного ладу. Володарі держав, що поділили Польщу, ніколи не ставились прихильно до відтворення суверенної й цілком незалежної Польщі. <...> У результаті політично свідомі поляки постали перед дуже вузьким діапазоном вибору. Коли поляки робили собі кар'єру на царській, прусській або королівсько-імперській службі, з'являлися шанси, що вони засвоять культуру і світогляд панівної еліти і вважатимуть себе вже не за поляків, а за росіян, австрійців і німців... тих поляків, які відмовлялися працювати зі владою, неминуче одразу відкидали у світ підпілля, змов і тероризму» [2].

Н. Дейвіс проаналізував відмінності у суспільно-політичному і національно-культурному статусі поляків у межах трьох держав-загарбниць. Він довів, що модернізаційні зміни спонукали урядові кола шукати нові стратегії інтеграції і подальшої асиміляції польської спільноти, що супроводжувалося обмеженням політичних, культурних і соціально-економічних прав поляків. Найвиразніше, на думку дослідника, ця стратегія проявилася в межах Російської імперії, де після поразки Січневого повстання 1863–1864 рр. було остаточно знищено залишки польської

державності у вигляді Королівства Польського. Історик, узагальнивши наслідки російської урядової політики, дійшов висновку, що «всі царі були деспотами, проте їхні погляди варіювалися від суворох до гуманних. <...>. Вони стояли на чолі важкої й незграбної урядової машини, де посади займало вузько обмежене коло еліти, натхнене ідеалами, які на цілі десятиріччя, якщо не сторіччя, відставали від ідеалів інтелектуальних кіл, і була обтяжена власною інертністю. Відносно своїх польських підданих усі царські урядовці визнавали бажаність тих самих простих цілей остаточної асиміляції, інтеграції, конформізму і стандартизації. Їхня політика мала перетворити поляків у «справжніх християн, вірних підданих і добрих росіян», варіювалися тільки швидкість, тактика й методи» [3].

На думку Н. Дейвіса, найбільші зміни відбулися у політичному житті поляків. Були скасовані традиційні політико-правові інституції давньої Речі Посполитої, запроваджено централізацію управління на основі загальноімперського адміністративно-територіального поділу і призначення чиновництва, розміщено російське військо тощо. Втім, головні зміни, вважає історик, стосувалися відносин між державою та індивідом, що мали парадоксальний характер: «...царат вимагав більшого ступеня конформізму та покори від своїх свавільних польських підданих, ніж від покірних росіян... царат вимагав не просто сліпої покори, а того, що згодом дістало назву “*prawomyślność*”, “правомислія” (внутрішньої цензури). Добрий громадянин не може покладатися у своїх повсякденних справах лише на виконання інструк-

цій і дотримання законів, він повинен навчитись активно дисциплінувати свої думки, усунути зі своєї голови всякі залишки особистої волі» [4].

Н. Дейвіс дійшов висновку, що саме відмінності у розумінні ролі індивіда, його особистої відповідальності і співучасті в управлінні країною, властиве польській шляхті часів Речі Посполитої й успадковане наступними поколіннями поляків, що кардинально відрізнялося від російського розуміння природи самодержавної влади, унеможлилювали успішну реалізацію будь-якої імперської стратегії розв'язання «польського питання». З іншого боку, «землі заборані» (саме така назва закріпилася за територіями колишньої Речі Посполитої у польській традиції) «були не просто окуповані, а й анексовані та інкорпоровані в головний політичний організм Росії» [5].

Разом з тим, у праці Н. Дейвіса питання громадсько-політичної діяльності поляків не отримали ґрунтовного висвітлення. Втім, його аналіз, порівняльна характеристика і висновки щодо державницьких стратегій Росії, Австрії і Пруссії стосовно розв'язання «польського питання» є значним внеском у науковий дискурс із зазначеної проблематики. Автор синтезував сучасні теоретико-методологічні принципи, зокрема, застосував центр-периферійний підхід для дослідження польської історії модерної доби.

Серед комплексних досліджень історії Польщі зазначеного періоду, авторами яких є власне польські науковці, слід відзначити роботи Г. Дильонгової, М. Тимовського, Я. Кеневіча й Є. Хольцера [6]. Серед комплексу чинників, що зумовили генезис громадсько-політичної дія-

льності поляків на «землях заборанних», автори головними відзначають саме державну політику стосовно розв'язання «польської проблеми». Наукову цінність представляє порівняльна характеристика становища польської спільноти в межах трьох «заборів», а також спроби з'ясувати вплив соціально-економічної модернізації на процеси польського націєтворення [7].

Вагомий теоретичний внесок у дослідження проблематики польських визвольних змагань ХІХ – початку ХХ ст. зроблено польським істориком П. Вандичем у праці «Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення» [8]. Автор досліджує історичний поступ поляків у контексті історії регіону. Ґрунтовний аналіз науковцем проблем ідейної та практичної трансформації діячів польського руху, аналіз їхньої діяльності з перспективи регіональної і загальноєвропейської дозволяє зробити висновок, що громадсько-політичні рухи були важливим чинником модерного націєтворення і відповідали загальним тенденціям європейського поступу модерної доби. Досліджуючи специфіку польських громадсько-політичних рухів, П. Вандич артикулює увагу на їхньому державотворчому потенціалі: «На протигагу чехам та іншим націям регіону, крім угорців 1849 року, польська національна боротьба впродовж більшої частини ХІХ століття була спрямована на здобуття повної незалежності й характеризувалася неодноразовими повстаннями: 1806, 1830–1831, 1848 та 1863 років. Втрата державності була настільки недавньою, що багато поляків ще пам'ятали незалежну Річ Посполиту» [9].

Аналіз наукового дискурсу з проблем польських громадсько-політичних рухів модерної доби дозволяє стверджувати, що імперські стратегії розв'язання «польського питання» опинилися в центрі уваги російських дослідників А. Міллера, Л. Горізонтова та ін. [10]. Ці науковці, застосовуючи історико-ситуативний та центр-периферійний підходи, проаналізували урядові програми і наслідки їхньої реалізації для польської спільноти. Зокрема, А. Міллер дослідив взаємообумовленість розв'язання «польського питання» з імперськими модерними трансформаціями, наслідком чого стало формування континентальних імперій Габсбургів і Романових. Зосередивши увагу на теоретичних аспектах імперського державотворення у зазначений період, науковець довів, що урядова політика стосовно поляків мала державно-охоронний характер. Це зумовлювалося, з одного боку, небезпекою реалізації в умовах польського націєтворення власного асиміляційного проекту стосовно населення колишніх теренів Речі Посполитої [11], з іншого, – своєрідною конкуренцією із Віднем в умовах розгортання російського імперського націоналістичного проекту [12].

Л. Горізонтов, у свою чергу, наголошує на парадоксальності ситуації, що склалася стосовно розв'язання «польського питання» в Російській імперії. Головними критеріями ефективності урядових стратегій, на думку дослідника, була їхня «здатність сприяти розв'язанню загальноімперських проблем і рівень відповідності об'єктивним історичним процесам», втім, констатує автор, в обох випадках здобутий досвід був переважно негативним [13].

Він дійшов висновку, що урядова політика стосовно поляків характеризувалася «разючою» невідповідністю політичної практики стратегічним цілям, а інтеграційного ефекту було досягнуто «не стільки завдяки, скільки всупереч зусиллям уряду» [14]. Стосовно чинників розгортання громадської діяльності в межах імперії, що стосувалося й поляків, Л. Горізонтов наголошує: «Створення стимулів, здатних спричинити до життя громадську самодіяльність, тривалий час перебувало поза межами історичного досвіду самодержавства», яке віддавало перевагу бюрократичним методам управління [15].

Водночас науковець вважає, що урядові стратегії акумулювали «позиції різних угруповань вищої бюрократії», думки місцевої влади, «ініціативи вірнопідданих», а також проекти, що обговорювалися у публічному просторі. Причому, на його думку, роль громадськості у пореформений період зростає, встановлюються нові канали комунікації між урядовою і громадською думкою. Громадська думка формулювала національно-державні інтереси, давала оцінку результативності урядової політики. Держава, у свою чергу, намагалася спрогнозувати реакцію громадськості на відповідні рішення і контролювати її активність. Л. Горізонтов, оцінюючи канали взаємодії між державою та громадськими силами, зазначає, що «діапазон конкретних проявів цього складного механізму у самодержавній Росії надзвичайно великий: від прямого запозичення до застосування жорстких контрзаходів» [16].

Останнім часом історіографічний доробок з проблем громадської діяльності поляків було доповнено ди-

сертаційним дослідженням Г. Малютіна, присвяченим аналізу ставлення російської громадськості до «польського питання» [17]. Автор дійшов висновку, що російська громадськість взяла активну участь в обговоренні польської проблематики, оскільки вважали її важливим чинником імперських суспільних перетворень [18]. У дослідженні акцентується увага на ролі, яку відіграла громадська думка у формуванні урядових стратегій упродовж другої третини XIX ст., що, в свою чергу, дозволяє краще зрозуміти механізми їхньої реалізації і підтверджує висновки Л. Горізонтова.

Узагальнюючи, слід наголосити, що російські науковці зосередили увагу, переважно, на дослідженні російської імперської практики розв'язання «польського питання». Їхні роботи відрізняє розуміння регіональної специфіки урядової політики стосовно польських підданих династії Романових, в основі якої було формування модерного уявлення про власний імперський простір. На думку А. Міллера та ін., саме історико-правове і національне вибудовування простору Російської імперії виступало визначальним чинником усіх рішень Санкт-Петербурга, що призводило до неминучого конфлікту із польським рухом в Наддніпрянщині й унеможливлювало будь-які прояви громадської активності поляків у регіоні [19].

Проблеми розгортання польської громадсько-політичної активності в українських теренах отримали належну увагу у вітчизняній історіографії. Серед низки досліджень слід виокремити роботи Ю. Поліщука, О. Ніколаєнко, О. Буравського, Ю. Земського та ін. [20]. Проте ком-

плексне дослідження польських рухів модерної доби було започатковане в «Історії Польщі: Від найдавніших часів до наших днів» Л. Зашкільняка і М. Крикуна [21]. Автори узагальнили теоретико-методологічні підходи соціальної і політичної історії, культурологічних студій, здобутки світової історичної думки у царині модерного націєтворення й імперіології, застосували метод контент-аналізу до характеристики суспільних трансформацій цього періоду. Проблематику генезису польських громадсько-політичних рухів модерної доби науковцями розглянуто крізь призму загального історичного поступу польських земель, причому наголос зроблено на тяглоті історико-правових і суспільно-політичних традицій [22]. Висновки авторів дозволяють виокремити певну регіональну специфіку, зумовлену як урядовою політикою, так і внутрішніми трансформаціями польського модерного суспільства [23].

О. Буравський у своєму дослідженні, присвяченому становищу польської етнічної спільноти на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст., дійшов висновку про дискримінаційний та русифікаторський характер національної політики самодержавства. Автор переконливо довів, що в цей період поляки відігравали важливу роль у соціально-економічному житті регіону. Як освічена верства суспільства вони посідали домінуючі позиції в державно-адміністративному апараті, приватній юридичній практиці, медицині [24].

Такий досить високий соціальний статус дозволяв польській спільноті чинити опір імперським стратегіям інтеграції і витіснення поляків на периферію суспільного життя в регіоні.

На думку О. Буравського, відповіддю на урядові заборони стосовно відкриття польських закладів із польською мовою навчання, друкування і ввезення польської літератури стало поширення акцій громадського протесту, а перехід царизму до відкритих репресій започаткував добу нелегальної громадсько-політичної і культурно-просвітницької діяльності поляків Волині. Дослідник показав, що активну участь у громадській діяльності брало римо-католицьке духовенство, яке поєднувало прищеплення моральних норм із національно-патріотичним вихованням молоді [25].

Ю. Поліщук відзначає, що стратегічною метою етнополітики самодержавства була «всеохоплююча інтеграція колишніх земель Речі Посполитої в єдиний імперський організм», що передбачала уніфікацію адміністративно-територіального устрою Правобережжя і перетворення його поліетнічного населення «у вірнопідданих династії Романових». Разом з тим, дослідник виокремлює критерії, що визначали специфіку розв'язання національного питання стосовно кожної з етноспільнот. Серед них – лояльність еліти та її бажання інтеграції, етнічна спорідненість із російським етносом, соціально-економічний статус, рівень освіти, конфесійна приналежність [26].

У стосунках із польськими мешканцями Правобережжя російська влада, на думку Ю. Поліщука, розглядала їхні прояви громадської активності, й, зокрема, прагнення розбудувати мережу власних освітніх закладів і костьолів, як «культурна агресія» і зазіхання на територію регіону. Така ситуація спричинилася до того, що «упродовж другої половини

XIX ст., на противагу державним російським школам, польська еліта почала створювати на території краю мережу неофіційних (таємних) шкіл і приватних пансіонатів» [27].

Ю. Земський проаналізував еволюцію урядової політики у «польському питанні» від традиційного загравання з регіональною елітою в обмін на її лояльність панівній династії до політично-націоналістичних принципів після 1863 р. [28]. Більше того, на думку дослідника, розв'язання «польського питання» засвідчило згорання лібералізму в політиці та посилення промонархічних настроїв у національно-російській «громадській думці». Ю. Земський стверджує, що «польське питання» було нерозривно пов'язане із проблемою національного самовизначення самих росіян. Коли йшлося про принципи самоідентифікації в російському суспільстві, «святість» кордонів Російської імперії для переважної більшості росіян була вагомим чинником, аніж демократизація суспільного життя: «Таким чином, проімперський патріотизм виявився сильнішим за бажання досягти справжньої свободи кожного індивіда-громадянина та свободи народів, зібраних в імперію» [29].

Дослідник відзначає, що поживлення громадської діяльності в імперському публічному просторі в умовах пореформеної Росії спонукали активізацію поляків і зростання їхніх вимог. Якщо 1856 р. вимоги польської спільноти обмежувалися, на думку науковця, дотриманням Органічного статуту 1832 р., незабаром, в умовах «відлиги», «польський національний рух набув всенародного розмаху, що проявилася у вуличних демонстраціях та протестах, «мані-

фестаційних акціях» у костелах, студентських заворушеннях тощо. «Апогеєм формування політичних вимог поляків став так званий з'їзд в Городло 1861 р., після якого вони вже не погоджувалися на менше, аніж відновлення своєї держави в кордонах 1772 р.» [30].

Отже, можна зробити висновок, що активізація польського руху спричинила консолідацію російського істеблішменту і громадськості довкола імперської стратегії інтеграції. Звинувачуючи поляків в імперських претензіях на Правобережжя, російська влада, підтримувана громадськими колами, намагалася реалізувати в регіоні власний національно-імперський проект, що передбачало перетворення українців на складову «великої руської нації» і остаточну ліквідацію польського домінування в українських теренах [31].

Слід зазначити, що у своєму дослідженні Ю. Земський особливу увагу звернув на механізми формування громадської думки у російському публічному просторі, її поступового підпорядкування загальноімперським інтересам за допомогою пропаганди і певних психологічних маніпуляцій. Результатом цих зусиль влади стало формування образу поляка як «ворога», який заважає проведенню прогресивних реформ. В такий спосіб «імперія націоналізувала свідомість «справжніх руських» для боротьби із ворогами «Вітчизни» – імперії» [32].

«Демонізація» поляків дозволяла впроваджувати чисельні обмеження їхніх політичних, національно-культурних і соціально-економічних прав у західних губерніях Російської імперії, метою яких стало остаточне знищення польського домінування у

регіоні. Порівнюючи становище поляків двох імперій напередодні Першої світової війни О. Калакура стверджує, якщо «в царській Австро-Угорщині вони мали певні політичні, громадянські та релігійні свободи, своє шкільництво і пресу, користувалися деякими пільгами та перевагами порівняно з українцями, то в Російській імперії на них були поширені різноманітні заборони й обмеження як на представників «ворожої нації» та «іногородців». Незважаючи на репресії, утиски та переслідування, польське населення не скорилося, його ідейні та духовні провідники, політичні, громадські, культурні та релігійні об'єднання підтримували почуття національної ідентичності, чинили спротив імперським режимам і боролися за відновлення своєї держави [33].

Теоретико-методологічні підходи фемінологічних і гендерних студій до дослідження проблем польських громадсько-політичних рухів застосувала О. Ніколаєнко. Вона проаналізувала чинники трансформації суспільного статусу польських жінок у другій половині XIX – на початку XX ст. і визначила основні напрямки емансипації польського жіноцтва Наддніпрянщини. Дослідниця з'ясувала регіональну специфіку участі жінок у громадсько-політичній діяльності, встановила співвідношення між приватною і публічною сферами їхнього повсякденного життя. Науковець дійшла висновку, що відмінністю суспільної діяльності поляків Наддніпрянщини від аналогічних рухів Царства Польського були різні стратегічні завдання. Якщо для прогресивної громадськості Царства таким завданням упродовж всього періоду залишалося відродження державнос-

ті, для поляків українських губерній на передній план висувалося завдання збереження національної ідентичності [34].

Розглянувши гендерні і національні особливості становища польок у Наддніпрянщині, О. Ніколаєнко зазначила, що саме ці характеристики визначали їх правове становище. Обмеженість в особистих, політичних, соціально-економічних правах, характерна для жіноцтва імперії, доповнювалася обмеженнями у сфері майнових, адміністративних і культурних прав, закріплених імперським законодавством стосовно польського населення українських губерній [35].

Разом з тим, дослідниця наголошує, що польські жінки брали активну участь у громадському житті, вони, «відстоюючи інтереси співвітчизників, створювали товариства й організації, що протиставляли себе державі» [36]. О. Ніколаєнко здійснила ґрунтовний аналіз участі польського жіноцтва у суспільних трансформаціях модерної доби. Вона переконливо довела, що саме жінки часто виступали рушійною силою діяльності різноманітних благодійних і культурно-просвітницьких організацій, товариств взаємодопомоги, які виступали осередками збереження польськості у регіоні, завдяки чому відрізнялися від аналогічних товариств в межах Царства Польського [37].

У підсумку дослідниця дійшла висновку, що «активність польських жінок Наддніпрянщини в суспільно-політичній сфері доводить, що жінки ставали суб'єктом творення громадського простору. Залучення в громадський рух відбувалось не тільки через родинні зв'язки або під патронатом церкви, а було виявом свідомої

позиції жінок, які прагнули захистити свої інтереси й боротись за свої права» [38]. І хоча приватний простір залишався провідною сферою життєдіяльності польок, втім процеси емансипації поступово змінювали суспільний статус жіноцтва, спонукаючи їх до нових форм самоорганізації у публічному просторі, перетворюючи на вагомий чинник громадсько-політичної активності польської нації.

Теоретичні аспекти громадсько-політичної діяльності етноменшин в українських землях були проаналізовані у дисертаційному дослідженні Я. Бойчук. Авторка проаналізувала політико-правові засади, внутрішню структуру, головні напрями і механізми практичної діяльності громадських організацій і товариств національного спрямування, джерела фінансування тощо. Як зауважила дисертантка, «головною метою створюваних об'єднань було згуртування представників національних меншин навколо спільних етнічних інтересів, національна ідентифікація на основі рідної мови, історичної пам'яті, традицій і культури» [39].

Вона дійшла висновку, що «участь у громадських організаціях була практично єдиною законною можливістю виразу громадянської позиції, отримання контакту з масами, надання освіти своїм співвітчизникам» [40].

Отже, проаналізувавши основні підходи до дослідження польського громадсько-політичного руху на українських теренах, можна зробити наступні висновки. По-перше, характерною особливістю наукового дискурсу із зазначеної проблематики є широкий спектр досліджень, що свідчить про її актуальність у контексті

історичного поступу Східної Європи XIX – початку XX ст. Історія громадсько-політичної діяльності поляків в межах Російської імперії перебуває в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, оскільки є складовою політико-правових, соціокультурних і соціально-економічних трансформацій модерної доби. Розгортання польського руху стало відповіддю на загрозу збереженню національної ідентичності в умовах реалізації націоналістичного імперського проекту, в основі якого було сприйняття Наддніпрянщини як історичного простору Російської держави.

По-друге, застосування методологічного апарату соціальної і регіональної історії, культурологічних, гендерних і фемінологічних студій, імперіології, етнополітології розширює межі наукового дискурсу і водночас дозволяє комплексно дослідити еволюцію громадсько-політичної діяльності поляків, визначити головні напрями і форми активності, соціальний склад учасників, регіональну специфіку тощо.

Дослідження громадсько-політичної активності поляків на українських теренах упродовж XIX – початку XX ст. із застосуванням методологічних принципів історичної регіоналістики дозволило дійти висновку про вагомий внесок польської громади у суспільний поступ Наддніпрянщини. Особливий статус регіону, який характеризувався поліетнічністю і полікультурністю, визначався спробами реалізації різних урядових стратегій інтеграції, в основі яких була модерна доктрина національного імперського простору, що позбавляла місцеве польське, українське, єврейське населення прав на суверенність національного буття.

Водночас польська спільнота Наддніпрянщини намагалася не лише відстояти своє право на збереження національної ідентичності, але й зберегти комунікативний простір з поляками Царства Польського та інших територій колишньої Речі Посполитої. Саме громадсько-політичні і культурно-просвітницькі ініціативи ставали тим підґрунтям, на якому вибудовувався фундамент взаємодії і національної консолідації поляків в умовах бездержавності і репресивної політики держав, до складу яких входили польські землі.

РЕЗЮМЕ. Стаття посвячена аналізу изучения польских общественных и политических движений в украинских землях в XIX – начале XX века. Автор пришел к выводу, что социальная и политическая история поляков в Российской империи была частью современных имперских политико-правовых, социокультурных и социально-экономических преобразований. Становление польского движения стало ответом на угрозу сохранению национальной идентичности в условиях реализации националистического имперского проекта, основанного на восприятии Надднепрянщины как исторической части Российской государственности.

Ключевые слова: историческая регионалистика, общественно-политическое движение, нации, имперское пространство, правительственные стратегии, публичное пространство.

SUMMARY. The article is devoted to analyse of studying the Polish public and political movements in Ukrainian lands during the XIX and the beginning of XX century. The author had concluded

ed that social and political history of the Poles in the Russian Empire was the part of modern imperial political-legal, socio-cultural and socio-economic transformations. The development of the Polish movement was a response to a threat for the preservation of national identity in terms of implementation na-

tionalist imperial project, based on the perception of the Dnieper-region like a historic area of the state.

Keywords: historical regional studies, social and political movement, nation-building, imperial space, government strategies, public space.

Примітки:

1. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Н. Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
2. Дейвіс Н. Вказ. праця. – С. 474.
3. Там само. – С. 514.
4. Там само. – С. 516.
5. Там само. – С. 520.
6. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / Г. Дильонгова. Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.; Тымовски М. История Польши / М. Тымовски, Я. Кеневич, Е. Хольцер. Пер. с польск. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 544 с.
7. Дильонгова Г. Вказ. праця. – С. 58–59.
8. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. Пер. з англ. С. Грачової. – К.: Критика, 2004. – 463 с.
9. Вандич П. Вказ. праця. – С. 177.
10. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 248 с.; Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.): Монография / Л. Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.; Западные окраины Российской империи: Монография / Л. А. Бережная, О. В. Будницкий, М. Д. Долбилов и др. [под ред. А. И. Миллера]. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
11. Миллер А. Империя Романовых и национализм... – С. 92.
12. Там само. – С. 93, 155.
13. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики... – С. 217.
14. Там само. – С. 219.
15. Там само. – С. 219.
16. Там само. – С. 218.
17. Малютин Г. А. «Польский вопрос» в русской общественно-политической мысли в 1830-е – нач. 60-х гг.: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 [Электронный ресурс] / Г. А. Малютин. – Москва: МГУ, 2013. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/polskiy-vopros-v-russkoj-obschestvenno-politicheskoy-mysli-v-1830-e-nach-60-h-gg>
18. Там само.
19. Миллер А. Вказ. праця. – С. 159, 165.
20. Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія / О. А. Буравський. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – 168 с.; Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя

- України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія / Ю. М. Поліщук. – К.: ПТІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.; Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті: монографія / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.; Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя: монографія / О. О. Ніколаєнко. – Х.: Вид-во НТМТ, 2015. – 360 с.
21. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
22. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі... – С. 296.
23. Там само. – С. 324–325.
24. Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – С. 143.
25. Там само. – С. 144.
26. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) – С. 320.
27. Там само. – С. 328–329.
28. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліта в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст.: Монографія / Ю. С. Земський. – Хмельницький: Б.в., 2011. – С. 55.
29. Там само. – С. 57.
30. Там само. – С. 58.
31. Там само. – С. 186.
32. Там само. – С. 188.
33. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті... – С. 112.
34. Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. – С. 87.
35. Там само. – С. 288.
36. Там само. – С. 289.
37. Там само. – С. 293.
38. Там само. – С. 294.
39. Бойчук Я. А. Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861–1914 рр.): дис... кандидата історичних наук: 07.00.01 – історія України / Я. А. Бойчук. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2015. – С. 174.
40. Там само. – С. 176.

УДК 94:378.4(477.62)ДонНУ«1930/1940»

Сторінки історії профспілкової організації Сталінського педагогічного інституту (1930–1940 роки)

МИКОЛА ТРОЯН

У сучасному українському суспільстві відбуваються фундаментальні зміни у тому числі у сфері освіти. Її становище ускладнилось у зв'язку з евакуацією частини освітніх установ з території Донецької та Луганської областей. Вимушеним переселенцем став і Донецький національний університет імені Василя